Introduzione
Wprowadzenie

Jerzy Miziołek
Direttore del Museo Nazionale di Varsavia
Dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie

Tra le molte iniziative culturali italo-polacche che si sono susseguite in Polonia e in Italia negli ultimi decenni, possiamo ricordare come particolarmente degne di menzione le seguenti: la donazione al Castello Reale di Cracovia di più di 80 dipinti del Rinascimento italiano da parte della prof.ssa Karolina Lanckorońska; numerose mostre, dedicate tra gli altri a Tadeusz Kantor (Palazzo Pitti, Firenze), Igor (Jerzy) Mitoraj (Agrigento, Pompei, Roma e Pisa), Enrico Prampolini e altri futuristi (Varsavia, Łódź), Leonardo da Vinci e Guercino (Museo Nazionale di Varsavia); vari convegni scientifici, tra cui *Petrarca e il petrarchismo in Italia e Polonia* (Venezia 2007), *La grande guerra e la Polonia in Europa* (Roma 2015), *Roma e Varsavia. Tradizione classica e educazione artistica nell'età dei Lumi e oltre* (Varsavia 2017). Negli ultimi 100 anni gli scambi scientifico-culturali di questo tipo sono stati assai numerosi; a futura memoria rimangono i pregiati cataloghi delle mostre d'arte e le pubblicazioni degli atti dei convegni (si vedano fra gli altri

◐ Dosso Dossi, *Giove pittore di farfalle*, particolare, olio su tela, 1525 ca, Castello Reale di Wawel, Cracovia. Dipinto proveniente dalla collezione viennese di Karol Lanckoroński e donato da Karolina Lanckorońska (negli anni 1994-2000), insieme ad altri ottanta quadri italiani

Dosso Dossi, *Zeus malujący motyle*, detal, olej na płótnie, ok. 1525, Zamek Królewski na Wawelu, obraz ze zbiorów Karola Lanckorońskiego w Wiedniu, przekazany jako dar przez Karolinę Lanckorońską (w latach 1994-2000), wraz z innymi osiemdziesięcioma obrazami włoskimi

Spośród wielu wydarzeń włosko-polskich w sferze kultury, które miały miejsce w dwóch ostatnich dekadach w Polsce i w Italii, godne wymienienia są: ofiarowanie przez prof. Karolinę Lanckorońską przeszło 80 włoskich obrazów z epoki renesansu Zamkowi Królewskiemu na Wawelu; liczne wystawy, m.in.: dzieł Tadeusza Kantora w Palazzo Pitti we Florencji, Igora (Jerzego) Mitoraja, w tym w Agrigento, Pompejach, Rzymie i Pizie, Enrico Prampoliniego i innych futurystów w Warszawie i Łodzi, Leonarda da Vinci i Guercina w Muzeum Narodowym w Warszawie; konferencje naukowe, m.in.: „Petrarca e il petrarchismo in Italia e Polonia" (Wenecja 2007), „La grande guerra e la Polonia in Europa" (Rzym 2015), „Roma e Varsavia. Tradizione classica e educazione artistica nell'età dei Lumi e oltre" (Warszawa 2017). Podobnych wydarzeń naukowo-kulturalnych było w ciągu ostatnich 100 lat bardzo wiele; owocowały one cennymi katalogami wystaw artystycznych i publikacjami materiałów pokonferencyjnych (zob. m.in. *Le relazioni fra Italia e Polonia dall'età romana ai tempi nostri*, Rzym 1936 i *La Polonia e l'Italia nel dialogo tra le culture*, Warszawa 2017).

Kultura odgrywa ogromną rolę w relacjach międzynarodowych, ale na intensywność tych relacji wpływa w zasadniczy sposób współpraca w sferze handlu, bankowości i inwestycji. Warto zatem przypomnieć, że Włochy są trzecim partnerem handlowym Polski pod względem wielkości obrotów towarowych z krajami UE i czwartym w skali świata, z prawie 5% udziałem w obrotach handlowych Polski.

Le relazioni fra Italia e Polonia dall'età romana ai tempi nostri, Roma 1936, e *La Polonia e l'Italia nel dialogo tra le culture*, Varsavia 2017).

Nelle relazioni internazionali la cultura svolge certo un ruolo fondamentale, ma sulla loro intensità influiscono in modo decisivo la cooperazione commerciale, bancaria e finanziaria. È opportuno quindi rimarcare che per volume di scambio l'Italia è il terzo interlocutore commerciale della Polonia nell'ambito della UE e il quarto a livello mondiale. L'Italia è il destinatario di quasi il 5% del volume totale del commercio polacco, per un valore complessivo degli scambi reciproci che nel 2016 superava i 18,3 miliardi di euro. Secondo i dati della Camera di Commercio e dell'Industria Italiana in Polonia, alla fine del 2016 il valore degli investimenti delle aziende italiane in Polonia era superiore ai 7,3 miliardi di euro, pari al 4,2% del valore complessivo degli investimenti esteri diretti nel paese. Se a ciò aggiungiamo che un quarto degli automobilisti polacchi possiede o ha posseduto in passato un'automobile di marca Fiat, è facile rendersi conto che l'ambito delle relazioni tra Polonia e Italia è sconfinato.

Tornando alla sfera della cultura, è opportuno sottolineare che similmente a molti altri, il già menzionato convegno *Roma e Varsavia* (2017) è stato realizzato in collaborazione con l'Istituto Italiano di Cultura di Varsavia e si è concluso con un ricevimento offerto da S.E. l'Ambasciatore Alessandro de Pedys nella splendida sede dell'Ambasciata d'Italia in piazza Dąbrowski. L'eredità del convegno è un ampio volume (più di 500 pagine) dal medesimo titolo, appena pubblicato dall'editore romano L'Erma di Bretschneider. Proprio S.E. Alessandro de Pedys lanciò l'idea di pubblicare nel 2019 un volume in occasione del centenario delle relazioni diplomatiche tra Italia e Polonia (1919--2019): si tratta del libro che consegniamo ora al lettore. L'idea mi fu presentata in una circostanza molto particolare, cioè durante la presentazione di più di 250 volumi relativi all'archeologia e all'arte

Wartość wzajemnych obrotów handlowych przekroczyła w 2016 r. 18,3 mld euro. Według danych Włoskiej Izby Przemysłowo-Handlowej w Polsce na koniec 2016 r. wartość inwestycji zagranicznych włoskich firm przekraczała 7,3 mld euro, co dawało 4,2% udział w łącznej wartości BIZ w Polsce. Jeśli do tego dodamy, że co czwarty właściciel samochodu osobowego w Polsce miał kiedyś lub posiada obecnie auto marki Fiat, to łatwo możemy sobie uświadomić, że obszary relacji polsko-włoskich są ogromne.

Wracając do sfery kultury, należy podkreślić, że wspomniana konferencja „Rzym i Warszawa" (2017), jak i wiele innych, odbyła się we współpracy z Włoskim Instytutem Kultury w Warszawie i miała swój finał w postaci przyjęcia wydanego przez J.E. Ambasadora Alessandro de Pedysa w pięknej siedzibie Ambasady Italii przy placu Dąbrowskiego. Jej efektem jest obszerna, przeszło 500-stronicowa książka o tym samym, co konferencja, tytule, opublikowana przez rzymskie wydawnictwo L'Erma di Bretschneider (2019). To właśnie J.E. Alessandro de Pedys zainicjował pomysł wydania w 2019 r. książki z okazji stulecia relacji dyplomatycznych między Italią i Polską (1919-2019), którą oddajemy w ręce Czytelnika. Pomysł ten został mi przedstawiony w bardzo szczególnych okolicznościach, a mianowicie podczas prezentacji przeszło 250 książek z zakresu archeologii i sztuki Rzymu ofiarowanych Instytutowi Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego przez Sovraintendenza Archeologica di Roma i Musei Capitolini.

Prace nad tą publikacją trwały przeszło dwa lata; tak oto powstała obszerna, bogato ilustrowana włosko-polskimi tematami, bilingwiczna praca zbiorowa – wspólne dzieło historyków, historyków idei i dziejów gospodarczych, polonistów, italianistów oraz historyków literatury i kultury wizualnej. Składają się na nią zarówno teksty nigdy wcześniej niepublikowane, jak i adaptacje artykułów, które wcześniej ukazały się w wersji włoskiej lub polskiej. Aby ułatwić ich lekturę, aparat naukowy został ograniczony do minimum. Z tego względu krótka

di Roma, offerti in dono all'Istituto di Archeologia dell'Università di Varsavia da parte della Sovraintendenza Archeologica di Roma e dei Musei Capitolini.

La preparazione di questa pubblicazione si è protratta per più di due anni: così è nata questa ampia miscellanea bilingue e ricca di motivi italo-polacchi. Essa costituisce l'opera congiunta di polonisti, italianisti e storici di varie discipline, dall'economia alla letteratura alla cultura visuale. Vi sono raccolti sia testi inediti, sia adattamenti di articoli già apparsi in versione italiana o polacca. Al fine di facilitarne la lettura, i riferimenti bibliografici nei testi sono stati ridotti al minimo: sempre in quest'ottica, nella breve bibliografia che conclude la maggior parte dei capitoli si riportano i riferimenti nella sola versione originale (ad eccezione del testo di L. Marinelli ripreso da due sedi diverse). Come in ogni grande progetto editoriale, anche in questo caso non è stato possibile realizzare integralmente l'obiettivo che si era posto l'Ambasciatore De Pedys, cioè la stesura di una monografia con ambizioni di esaustività. Dal momento che non è stato possibile inserire alcuni temi e problemi nelle pagine di questa pubblicazione, si è pensato di collocare in appendice un'ampia Bibliografia divisa in due parti, ricca di suggerimenti per ulteriori letture e ricerche. Al fine di ripercorrere il secolo di relazioni tra Italia e Polonia in modo più completo, la presente Introduzione è un poco più ampia di quanto non accada in altre simili opere e rimanda spesso alla menzionata Bibliografia.

Libri, dipinti e finanza

Ufficialmente i rapporti tra l'Italia e la Polonia rinata furono allacciati il 27 febbraio 1919. Nell'ottobre del medesimo anno fu nominato ambasciatore d'Italia in Polonia il romano Francesco Tommasini, che mantenne tale incarico fino al 1923. Due anni più tardi apparve il suo libro *La risurrezione della Polonia* (Tommasini 1925), a tutt'oggi ritenuto non solo una manifestazione di simpatia per uno Stato risorto dopo più di cento anni di schiavitù, ma

bibliografia kończąca większość tekstów została zamieszczona tylko w tej wersji językowej, w której powstał dany tekst (wyjątek stanowi tekst L. Marinellego przedrukowany z dwóch różnych publikacji). Jak w przypadku każdego dużego przedsięwzięcia wydawniczego, tak i tym razem celu, jaki wyznaczył Pan Ambasador De Pedys – skonstruowania czegoś w rodzaju monografii – nie udało się pełni osiągnąć. Pewne wątki i tematy nie znalazły swojego miejsca na kartach tej publikacji i dlatego powstał pomysł, by na jej końcu umieścić obszerną, podzieloną na dwie części Bibliografię, która jest wskazówką do dalszych lektur i poszukiwań. Aby narracja o stuleciu relacji włosko-polskich była bardziej kompletna, niniejsze Wprowadzenie jest nieco dłuższe, niż to ma miejsce w innych, podobnych publikacjach i odwołuje się często do wspomnianej Bibliografii.

Książki, obrazy i finanse

Oficjalne relacje między Italią i odrodzoną Polską zostały nawiązane 27 lutego 1919 r. W październiku tego samego roku ambasadorem Italii w Polsce został rzymianin – Francesco Tommasini i pozostał na tym stanowisku do 1923 r. Dwa lata później ukazała się jego książka *La risurrezione della Polonia* (Tommasini, 1925), do dziś postrzegana nie tylko jako przejaw sympatii do odrodzonego po przeszło stu latach niewoli państwa, ale też ważne dzieło historyczne. W trzy lata później obszerne dzieło Tommasiniego ukazało się w polskim przekładzie pt. *Odrodzenie Polski*. Publikacja zawiera następujące tematy: 1. Stosunki wewnętrzne; 2. Polska a zagadnienia wyznaniowe; 3. Polska a Rosja; 4. Polska a Niemcy; 5. Polska a Litwa; 6. Polska jako państwo sukcesyjne monarchii austro-węgierskiej; 7. Polska a Francja; 8. Stosunki Polski z innymi państwami; 9. Włochy a Polska. Włoskiego dyplomatę wzmiankuje w przedkładanej Czytelnikowi publikacji Arkadiusz Urban, ale jego dokonania w Polsce i walory jego książki zostały ostatnio bardzo dobrze opracowane przez Luciano Monzaliego (Monzali, Tommasini, 2018).

anche un importante contributo storico. Dopo tre anni l'ampio lavoro di Tommasini apparve nella traduzione polacca con il titolo *Odrodzenie Polski* (*La rinascita della Polonia*, n.d.t.). In esso l'autore discute i seguenti temi: 1. Politica interna 2. Questioni religiose 3. Relazioni con la Russia 4. Relazioni con la Germania 5. Relazioni con la Lituania 6. Lo Stato polacco come eredità dell'impero austro-ungarico 7. Relazioni con la Francia 8. Relazioni con altri Stati 9. Relazioni con l'Italia. Del diplomatico italiano discute in questo libro Arkadiusz Urban, ma i suoi successi in Polonia e il valore del suo libro sono stati recentemente trattati in modo eccellente da Luciano Monzali (Monzali, Tommasini 2018).

Tra le molte pubblicazioni italiane di tema polacco apparse nel periodo tra le due guerre merita particolare attenzione il libro di Luciano Berra, splendidamente illustrato. Quando nell'autunno del 1939 era già pronto per la stampa, la Polonia scomparve nuovamente dalla mappa d'Europa, ancora una volta occupata dalla Germania e dalla Russia per effetto del patto Ribbentrop-Molotov (Perna 1990, p. 215-218). Ciononostante, il libro fu pubblicato ugualmente, con l'aggiunta di una interessantissima *Giustificazione* di due pagine, la quale commuove particolarmente se letta quest'anno, in cui si celebra il centenario delle relazioni diplomatiche tra Italia e Polonia e si ricorda l'80esimo anniversario dello scoppio della II guerra mondiale (si veda Berra 1939, pp. I-II). È particolarmente interessante il fatto che nel 1940 il libro ricevesse una seconda edizione.

Nel medesimo anno 1939, Arturo Gatti terminava di dipingere il suo capolavoro, la Cappella polacca, nella famosa basilica di Loreto. L'idea della sua fondazione era nata già nel 1920, praticamente all'indomani della grande vittoria dell'esercito polacco sull'immensa armata della Russia sovietica. Accanto alle scene a tema cristologico e mariano, i temi principali sono *La vittoria del Re Jan III Sobieski a Vienna* e appunto *La battaglia di Varsa-*

Spośród włoskich publikacji okresu międzywojennego o Polsce na szczególną uwagę zasługuje pięknie ilustrowana książka Luciano Berra. Gdy na jesieni 1939 r. była gotowa do druku, Polska po raz kolejny zniknęła z mapy Europy, okupowana ponownie przez Niemcy i Rosję, co było wynikiem traktatu Ribbentrop-Mołotow (Perna 1990, s. 215--218). Mimo to książka się ukazała, poprzedzona niezwykle interesującym dwustronicowym *Giustificazione*, które wzrusza zwłaszcza w tym roku – z okazji 100-lecia relacji włosko-polskich i 80 rocznicy wybuchu II wojny światowej (zob. Berra, 1939, s. I-II). Co niezwykle ciekawe, książka doczekała się drugiego wydania w 1940 r.

W 1939 r. swoje dzieło życia kończył malować Arturo Gatti; jest nim Kaplica Polska w słynnej bazylice w Loreto; pomysł na jej powstanie narodził się już w 1920 r., niemal nazajutrz po wielkim zwycięstwie wojsk polskich nad ogromną armią Rosji sowieckiej. Obok scen o tematyce chrystologicznej i maryjnej tematami głównymi są *Zwycięstwo króla Jana III Sobieskiego pod Wiedniem* i właśnie *Bitwa Warszawska*, zwana *Cudem nad Wisłą* (Arturo Gatti, 2010). By dobrze oddać ducha tych wiekopomnych batalii (Bitwa Warszawska jest uznawana za osiemnastą z najważniejszych bitew w dziejach świata, zob. D'Abernon, 1931 i Zamoyski, 2009), Gatti dwukrotnie przyjeżdżał do Polski, by gromadzić potrzebną mu wiedzę i rozmaite rekwizyty, które do dziś przechowuje jego córka.

Warto tu krótko opisać malowidło znajdujące się na lewej ścianie kaplicy, przedstawiające „Cud nad Wisłą", który niejako przypieczętował niepodległość Polski i otworzył drogę do Traktatu w Rydze (1921). W centrum, na tle błękitu nieba, widać Matkę Boską Częstochowską, podczas gdy z lewej strony fresku aniołowie unoszą do nieba ks. Ignacego Skorupkę, bohaterskiego kapłana, śmiertelnie rannego w bitwie pod Radzyminem. Po prawej stronie jest ukazany nuncjusz apostolski Achille Ratti, późniejszy papież Pius XI, który klęczy wraz z prymasem Polski, kardynałem Dalborem i arcybi-

via, nota come *Il miracolo sulla Vistola* (Arturo Gatti 2010). Al fine di rendere adeguatamente lo spirito di queste battaglie memorabili (si ritiene che la battaglia di Varsavia occupi il diciottesimo posto tra le più grandi battaglie di tutti i tempi, si vedano D'Abernon 1931 e Zamoyski 2009), Gatti si recò due volte in Polonia per raccogliere le necessarie informazioni e vari oggetti da prendere a modello, attualmente conservati dalla figlia.

È opportuno qui descrivere brevemente la scena che occupa la parete sinistra della cappella rappresentante il Miracolo sulla Vistola, il quale in un certo senso convalidò l'indipendenza della Polonia e preparò il terreno per il Trattato di Riga (1921). Al centro, sullo sfondo azzurro del cielo, si vede la Madonna di Częstochowa, mentre sul lato sinistro dell'affresco un angelo porta in cielo Ignacy Skorupka, l'eroico cappellano ferito a morte nella battaglia di Radzymin [cruciale scontro nell'ambito della Battaglia di Varsavia, *n.d.t.*]. Sulla destra è rappresentato il nunzio apostolico Achille Ratti, futuro papa Pio XI, inginocchiato insieme al primate di Polonia cardinale Dalbor e all'arcivescovo di Varsavia, cardinale Kakowski. Il nunzio apostolico Ratti nell'agosto del 1920 rifiutò di lasciare Varsavia, fiducioso nella vittoria dell'esercito polacco e comunque intenzionato a condividere il destino degli abitanti della città, nel bene e nel male. Sullo sfondo l'artista rappresentò il Comandante Supremo delle forze polacche Józef Piłsudski in compagnia dei generali Tadeusz Rozwadowski i Józef Haller. La figura centrale dell'opera è un soldato che innalza lo stendardo del 30° Reggimento Fanteria. Si sa che il soldato preso a modello purtroppo cadde in battaglia: sulla base della descrizione fornita dagli amici, tuttavia, l'artista ne riprodusse i tratti, collocandolo poi in primo piano. Sotto il dipinto si legge l'iscrizione: *Beatae Mariae Virginis auxilio Poloni ad Vistulam sarmatas fugant A.D. MCMXX* (Arturo Gatti 2010).

Nel periodo tra le due guerre piccoli e grandi esempi di simpatia italiana alla Polonia sono testi-

La Cappella Polacca nella Basilica di Loreto decorata con gli affreschi di Arturo Gatti eseguiti negli anni 1925-1939, foto J. Miziołek

Kaplica Polska w bazylice w Loreto z freskami Arturo Gattiego z lat 1925-1939, fot. J. Miziołek

skupem warszawskim, kardynałem Kakowskim. Nuncjusz Ratti w sierpniu 1920 r. odmówił opuszczenia Warszawy, wierząc w zwycięstwo armii polskiej albo też – na dobre i złe – pragnąc dzielić los mieszkańców Warszawy. Na drugim planie artysta przedstawił dowódców wojsk polskich – Józefa Piłsudskiego, Naczelnego Wodza, w otoczeniu

Arturo Gatti, *Battaglia di Varsavia del 1920*, frammento, foto J. Miziołek

Arturo Gatti, *Bitwa pod Warszawą w 1920 roku*, fragment, fot. J. Miziołek

moniati dalle dichiarazioni di intellettuali e politici. Il conte Galeazzo Ciano, il cui progetto di un'alleanza tra i Paesi dell'Europa centrale purtroppo non si realizzò mai (si veda Perna 1999), così annota nel suo *Diario* alla data del 30 marzo 1939: «La tensione tra la Germania e la Polonia, che era stata preoccupante negli ultimi giorni, sembra adesso un

generałów Tadeusza Rozwadowskiego i Józefa Hallera. Centralną postacią malowidła jest żołnierz wznoszący sztandar 30 Pułku Piechoty. Niestety poległ on w bitwie, ale na podstawie opisu kolegów artysta odtworzył jego rysy i umieścił go na pierwszym planie. Pod obrazem widnieje napis: *„Beatae Mariae Virginis auxilio Poloni ad Vistulam sarmatas fugant A.D. MCMXX*" (Arturo Gatti, 2010).

O większych i mniejszych przykładach sympatii do Polski w Italii w czasach międzywojennych świadczą wypowiedzi ludzi pióra i polityków. Hrabia Galeazzo Ciano, którego wizja zbudowania przymierza krajów środkowoeuropejskich nie doszła niestety do skutku (zob. Perna, 1999), tak napisał w swoim *Pamiętniku* pod datą 30 marca 1939 r.: „Naprężenie pomiędzy Rzeszą i Polską, które było niepokojące w ostatnich dniach, wydaje się mniejsze. Rad jestem z tego, ponieważ akcja niemiecka przeciwko Polsce może pociągnąć za sobą katastrofalne skutki. Po pierwsze, dlatego że Polska cieszy się wielką sympatią, po drugie – Niemcy nie powinni przekraczać pewnych granic. Trudno jest dziś znaleźć kogoś, kto by ufał ich słowu. Byłoby to naprawdę niemożliwe, gdyż nie dotrzymali tyle razy składanego zapewnienia i obietnicy współpracowania z Polską" (Ciano, 1991, s. 51). O relacjach dyplomatycznych włosko-polskich w tamtych czasach piszą w niniejszym tomie A. Urban i L. Kazana.

Nie ma tu miejsca na przywoływanie licznych inicjatyw kulturalnych włosko-polskich z okresu międzywojennego; zainteresowanych czytelników odsyłamy do cennej publikacji A. Zielińskiego (2018) i nieco wcześniejszej książki pod redakcją R. Panzone (2009). Warto tu wszakże przypomnieć, że przez cały okres międzywojenny i długo jeszcze potem arcydzieło Henryka Sienkiewicza *Quo vadis?* biło rekordy popularności w Italii. Do 1939 r. doczekało się co najmniej 100 wydań (zob. Miziołek, 2017). Z kolei w Polsce znacznym powodzeniem – pośród kilku innych – cieszyło się *Serce* Edmunda De Amicisa (w przekładzie Marii Konopnickiej) i utwory dwojga noblistów – Grazii Deleddy

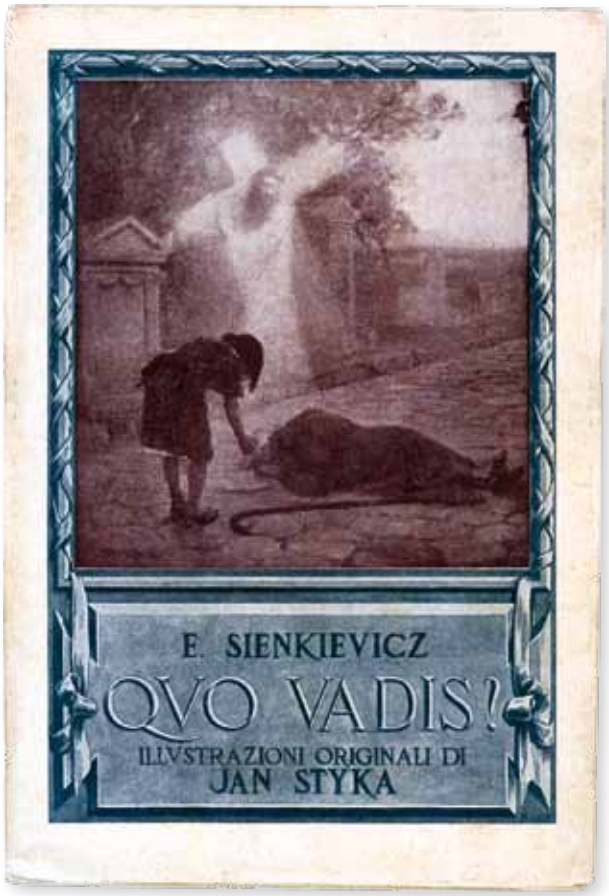

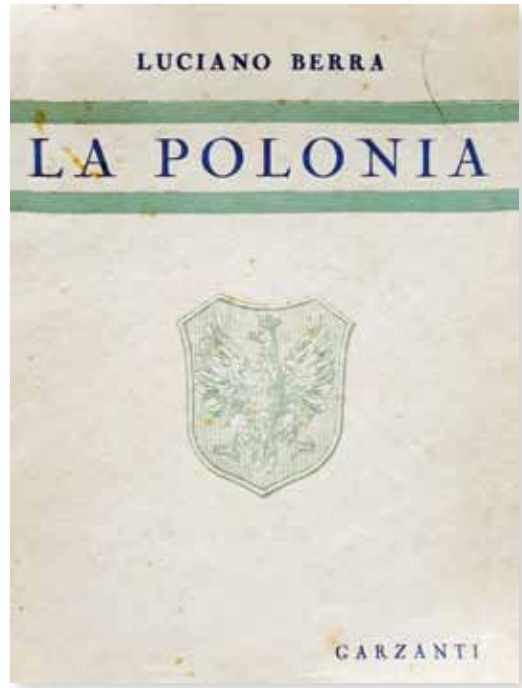

◓ Copertina del libro *La Polonia* di Luciano Berra, edizione del dicembre 1939

Okładka książki Luciano Berry, *La Polonia*, wydanej w grudniu 1939 roku

◐ Copertina del libro *Quo vadis?* di Henryk Sienkiewicz, edizione del 1931

Okładka książki Henryka Sienkiewicza *Quo vadis?*, wydanie z 1931 roku

po' diminuire. Ne sono contento, poiché un'azione tedesca contro la Polonia avrebbe qui avuto ripercussioni sinistre. Intanto la Polonia ha molte simpatie, e poi i tedeschi non devono esagerare. È già difficile trovare chi presti fede alla loro parola. Ciò sarebbe addirittura impossibile qualora venissero meno ai tante volte riaffermati patti di collaborazione con la Polonia» (Ciano 1991, p. 51). Delle relazioni diplomatiche tra Italia e Polonia in quegli anni trattano nel presente volume A. Urban e L. Kazana.

Manca qui lo spazio per evocare le numerose iniziative culturali italo-polacche dell'interguerra: il lettore interessato può fare riferimento al prezioso contributo di A. Zieliński (2018) e al libro un po' meno recente curato da R. Panzone (2009). Vale tuttavia la pena di ricordare che fino alla II guerra mondiale e anche per molti anni a seguire, il capolavoro di Henryk Sienkiewicz *Quo vadis?* rimase estremamente popolare in Italia, tanto che

i Pirandella; warto odnotować, że sztuki Pirandella wystawiano w Polsce od początku lat dwudziestych XX w. (zob. K. Żaboklicki i J. Dygul, w tym tomie).

Warto tu jeszcze nadmienić, że to właśnie w Italii, w Mediolanie, na wielką sławę zaczęła wyrastać Tamara de Lempicka. W 1925 r. stała się prawdziwą gwiazdą nie gdzie indziej, jak na słynnej via Montenapoleone, w Bottega di Poesia, prowadzonej przez hrabiego Emanuele Castelbarco (zob. de Lempicka, 2006; Zieliński, 2018, s. 154). Już jako wielka gwiazda malarka ta powróciła, ponownie w Mediolanie, dzięki Gioi Mori, a niedługo potem w Rzymie. Sława Tamary w Italii wiąże się niewątpliwie z faktem, że wiele jej obrazów nawiązuje do wielkich włoskich artystów, takich jak Botticelli, Filippino Lippi, Pontormo i Bernini. Nieco mniejsze triumfy święcili w Italii również inni polscy malarze, m.in. Kazimierz Stabrowski,

Felicjan Szczęsny Kowarski, *Paesaggio italiano* (Roma, Via Appia), 1928, olio su cartone, MPW 1564, Museo Nazionale di Varsavia

Felicjan Szczęsny Kowarski, *Pejzaż włoski* (Rzym, Via Appia), 1928, tektura, olej, MPW 1564, Muzeum Narodowe w Warszawie

entro il 1939 se ne contavano almeno 100 edizioni (si veda Miziołek 2017). D'altra parte in Polonia riscuotevano grande successo il libro *Cuore* di Edmondo de Amicis (nella traduzione di Maria Konopnicka) e le opere di due vincitori del premio Nobel, Grazia Deledda e Pirandello: si noti che i lavori teatrali di quest'ultimo furono rappresentati in Polonia dall'inizio degli anni '20 del XX secolo (si veda K. Żaboklicki e J. Dygul, *infra*).

È degno di menzione anche il fatto che Tamara de Lempicka (1898-1980) cominciò ad acquistare grande fama proprio in Italia, a Milano. Nel 1925 divenne una vera celebrità in un ambiente prestigioso come la Bottega di Poesia diretta dal conte Emanuele Castelbarco nella famosa via Monte Napoleone (si vedano de Lempicka 2006; Zieliński 2018, p. 154). La pittrice è divenuta di nuovo una vera stella, prima a Milano (2006) e poi a Roma (2010) grazie – prima di tutto – a Gioia Mori. La fama di Tamara in Italia è senza dubbio legata al

Felicjan S. Kowarski i Julian Fałat; ich dzieła, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, znajdzie Czytelnik na wielu kartkach tej książki. Niektóre z nich w sposób mistrzowski ukazują to Via Appia, to ruiny Palatynu i Forum Romanum, to widoki i zabytki Sycylii. Dość znaczny sukces odniosła też w Italii, zwłaszcza w Rzymie, grupa „Rytm". O pojawieniu się sztuki polskiej na Biennale w Wenecji, tuż po odrodzeniu się Polski, pisze w tej publikacji J. Sosnowska.

„Chociaż polski futuryzm – zauważa Alessandro Ajres w tekście zamieszczonym w tym tomie – nie wytworzył dzieł malarskich, to trzeba podkreślić, że wiele dzieł polskiego formizmu jest zbliżonych do włoskiego futuryzmu". Wszystkich zainteresowanych recepcją tego niezwykle ważnego włoskiego ruchu artystycznego w Polsce odsyłamy nie tylko do tego artykułu, ale i do jego bardziej rozbudowanej wersji (Ajres, 2009) oraz do cennej, mało w Polsce znanej książki tego badacza o sztuce awangardowej

fatto che in molte delle sue opere si ritrova l'eco dei grandi artisti italiani, quali Botticelli, Filippino Lippi, Pontormo e Bernini. Anche altri pittori polacchi raccolsero successi in Italia, seppur in misura minore: tra gli altri si possono ricordare Kazimierz Stabrowski, Felicjan S. Kowarski i Julian Fałat, le cui opere tratte dalle collezioni del Museo Nazionale di Varsavia ricorrono in molte pagine di questo libro. Alcune di esse rappresentano magistralmente ora la Via Appia, ora le rovine del Palatino e del Foro, ora le vedute e i monumenti della Sicilia. Notevole successo riscosse in Italia anche il gruppo «Rytm», specie a Roma. Della presenza dell'arte polacca alla Biennale di Venezia, subito dopo la rinascita del Paese, scrive in questo volume J. Sosnowska.

w naszym kraju (Ajres, 2013). Dla polskiego czytelnika szczególnie warta polecenia jest książka *Marinetti i futuryzm w Polsce* (Strożek, 2012) oraz katalog monumentalnej wystawy poświęconej m.in. Enrico Prampoliniemu w Muzeum Sztuki w Łodzi; jego dzieło pt. *Tarantella* zwraca natychmiast uwagę w trakcie zwiedzania tegoż muzeum.

W relacjach polsko-włoskich okresu międzywojennego szczególnym blaskiem świeci postać Józefa/Giuseppe Toeplitza, geniusza w sferze finansów i bankowości. Pochodził z Żychlina, niewielkiego miasteczka pomiędzy Kutnem i Łowiczem, ale wielką karierę w świecie finansów zrobił w Italii, by następnie wspierać odrodzoną Polskę tuż po 1919 r. Jego postać została znakomicie przybliżona w tym tomie przez Guido Montanariego (tym

Kazimierz Stabrowski, *Veduta di Taormina*, 1901, pastello su cartone, 233009, Museo Nazionale di Varsavia

Kazimierz Stabrowski, *Widok Taorminy*, 1901, tektura, pastel, 233009, Muzeum Narodowe w Warszawie

Scrive in questo volume Alessandro Ajres: «Del resto, il fatto che al futurismo polacco non si attribuiscano realizzazioni pittoriche non può nascondere che molte opere del formismo polacco siano vicine, invece, a quelle del futurismo italiano». Tutti gli interessati alla ricezione in Polonia di questa importantissima corrente artistica italiana possono consultare non solo l'articolo summenzionato, ma anche la sua versione più corposa (Ajres 2009) e il volume del medesimo studioso dedicato all'avanguardia artistica in Polonia (Ajres 2013), una pubblicazione preziosa, ma poco nota al pubblico polacco. A quest'ultimo si raccomandano anche *Marinetti i Futuryzm w Polsce* (*Marinetti e Futurismo in Polonia*, Strożek 2012) e il catalogo della monumentale mostra del Museo d'Arte di Łódź, dedicata tra gli altri a Enrico Prampolini: la sua opera dal titolo *Tarantella* attira immediatamente l'attenzione dei visitatori del museo.

Nelle relazioni italo-polacche dell'interguerra spicca in modo particolare la figura di Józef/Giuseppe Toeplitz, genio della finanza e delle attività bancarie. Originario di Żychlin, una piccola cittadina tra Kutno e Łowicz, la sua grande carriera nel mondo della finanza si svolse però in Italia: in seguito, subito dopo il 1919, si dedicò a sostenere la Polonia rinata. La sua figura, magistralmente descritta da Guido Montanari, è particolarmente degna di essere ricordata in occasione del centenario delle relazioni italo-polacche, dal momento che la banca di cui fu iniziatore in Italia è oggi ben rappresentata in Polonia come Intesa Sanpaolo. Legato da amicizia a I.J. Paderewski, Toeplitz sostenne anche generosamente diversi artisti polacchi, tra cui la talentuosa, ma oggi un poco dimenticata scultrice Maryla Lednicka e l'attrice Jadwiga Mrozowska, che sposò nel 1918 dopo la morte della prima moglie (Teoplitz Mrozowska 1930 e 1975). Questo eccezionale banchiere inoltre ebbe parte all'ingresso della Fiat sul mercato polacco, in quanto l'istituto Bank Handlowy di cui era a capo e l'azienda di Torino avevano entrambe sede nell'Hotel Europejski di bardziej warto o nim pamiętać z okazji 100-lecia relacji włosko-polskich, że bank, którego był twórcą w Italii, ma obecnie – jako Intesa Sanpaolo – swoje silne przedstawicielstwo w Polsce). Należy też przypomnieć, że Toeplitz, który przyjaźnił się z I.J. Paderewskim, hojnie wspierał polskich artystów, m.in. aktorkę Jadwigę Mrozowską, którą poślubił w 1918 r., po śmierci pierwszej żony (Teoplitz-Mrozowska, 1975), i utalentowaną, nieco obecnie zapomnianą rzeźbiarkę Marylę Lednicką. Ponadto ten znakomity bankowiec miał swój udział w wejściu Fiata na polski rynek – Bank Handlowy i siedziba Fiata mieściły się w Hotelu Europejskim przy Krakowskim Przedmieściu, zbudowanym w połowie XIX w. przez wybitnego włoskiego architekta Enrico Marconiego.

Dramaty wojenne, ekonomia, kultura i nowe milenium

O tragedii II wojny światowej w jedyny w swoim rodzaju sposób opowiadają: generał Władysław Anders, zdobywca Monte Cassino, zwycięzca spod Ancony i Bolonii, który losy *II Corpo polacco* opisał we wspomnieniach z lat 1939-1946 (zob. Bibliografia); Gustaw Herling-Grudziński, m.in. autor arcydzieła literatury, jakim jest *Un mondo a parte*; Walter Lazzaro, włoski artysta-żołnierz, który w 1943 r. trafił do niemieckiego obozu w Białej Podlaskiej i swoją gehennę uwiecznił w prawdziwie przejmujących rysunkach i obrazach – kilka z nich reprodukujemy w tej publikacji. Poprzedzone są one interesującym tekstem o Katyniu Marco Particellego – powinno się go zapewne przeczytać razem z poruszającym esejem Guido Morpurgo, który pisze o Warszawie jako o Pompejach XX w.

Bitwę o Monte Cassino przybliżamy w naszej książce symbolicznie, poprzez opowieść o tym, jak około 1300 żołnierzy generała Andersa – zarówno mężczyzn, jak i kobiet – trafiło po wojnie na włoskie uniwersytety i inne uczelnie. Opowiada o tym prof. Karolina Lanckorońska, więziona długo w niemieckim obozie koncentracyjnym w Ravens-

Krakowskie Przedmieście [via del centro di Varsavia, *n.d.t.*], edificato a metà del XIX secolo dal grande architetto italiano Enrico Marconi.

Il dramma della guerra, l'economia, la cultura e il nuovo millennio

La tragedia della II guerra mondiale è qui raccontata da diversi autori, ciascuno caratterizzato da uno stile unico. Tra questi il conquistatore di Montecassino e vincitore delle battaglie presso Ancona e Bologna, generale Władysław Anders, il quale raccontò il destino del II Corpo Polacco nelle sue *Memorie* degli anni 1939-1946 (si veda la Bibliografia); Gustaw Herling-Grudziński, autore fra le altre opere di un capolavoro letterario come *Un mondo a parte*; Walter Lazzaro, artista-soldato italiano internato nel 1943 nel campo di concentramento tedesco di Biała Podlaska, in cui immortalò il suo calvario con disegni e dipinti toccanti. Alcuni di essi sono riprodotti in questa pubblicazione, preceduti da un interessante testo di Marco Patricelli su Katyń. Quest'ultimo a sua volta sarà certamente da leggere insieme al commovente scritto di Guido Morpurgo, il quale descrive Varsavia come la Pompei del XX secolo.

La battaglia di Montecassino nel nostro libro è rievocata simbolicamente dal racconto di come circa 1.300 soldati del generale Anders – uomini e donne – dopo la guerra proseguirono gli studi nelle università e istituti superiori italiani. Ne parla la prof.ssa Karolina Lanckorońska, la quale dopo essere stata a lungo imprigionata nel campo di concentramento tedesco di Ravensbrück divenne l'ufficiale responsabile dell'istruzione nel II corpo polacco. Lei stessa rimase in Italia per sempre, come molti di quelli che sostenne nel percorso di studi superiori. Gustaw Herling-Grudziński, esempio perfetto di relazioni italo-polacche (dopo la guerra sposò la figlia di Benedetto Croce e si stabilì definitivamente a Napoli), in queste pagine racconta in prima persona la traiettoria della sua vita.
La figlia dello scrittore, Marta Herling, ha un brück, a potem pełniąca rolę oficera od spraw edukacji w 2 Korpusie Polskim. Sama w Italii została już na zawsze, podobnie jak wielu z tych, których wspierała w drodze do ukończenia studiów wyższych. Gustaw Herling-Grudziński, będący szczególnym przykładem relacji polsko-włoskich (po wojnie poślubił córkę Benedetta Croce i na stałe osiadł w Neapolu), na kartach tej książki sam opowiada o ścieżkach swojego życia. Marta Herling, jego córka, zasłużyła się ogromnie w upamiętnianiu relacji włosko-polskich, m.in. publikując niezwykle cenną pracę zbiorową pt. *Polonia restituta. L'Italia e la ricostituzione della Polonia 1918-1921* (1992).

Ogromne zasługi w promowaniu w Italii wiedzy o Polsce i w upamiętnianiu dokonań 2 Korpusu Polskiego dowodzonego przez generała Andersa, również kobiet odbywających w nim służbę wojskową, ma Krystyna Jaworska, profesor Uniwersytetu w Turynie, jeszcze jedna córka żołnierza z Armii Andersa. Wybrane jej publikacje lub katalogi wystaw pod jej redakcją, takie jak: *Camioniste polacche. Ausiliarie del 2. Corpo d'Armata Polacco*, znajdzie Czytelnik w Bibliografii. Taką samą rolę jak prof. Jaworska w Piemoncie, pełni w Ankonie i w całym regionie Marche Cristina Gorajski, Konsul Honorowy Rzeczypospolitej Polskiej. Wspólnie promowaliśmy w kilku miejscowościach Marche, w tym także w Loreto, takie prace zbiorowe, jak *Chopin e Italia* czy *Nel segno di Quo vadis?* Pieniądze uzyskane ze sprzedaży drugiej z wymienionych książek pokryły koszty konserwacji obrazu kultowego ukazującego św. Urszulę, uszkodzonego w czasie pamiętnego trzęsienia ziemi, które dotknęło region Marche.

Relacje włosko-polskie po II wojnie światowej w sferze polityki, ekonomii i wymiany handlowej doczekały się już kilku opracowań, m.in. przez profesorów Uniwersytetu Warszawskiego – Marię Pasztor i Dariusza Jarosza (zob. Bibliografia). Właśnie do tych badaczy, m.in. autorów obszernej książki *Nie tylko Fiat*, została skierowana prośba o skrótową prezentację ich badań. Lektura tych tekstów daje możliwość zapoznania się z krętymi

enorme merito nella ricostruzione delle relazioni tra i due Paesi; tra i suoi lavori si ricorda in particolare la curatela della raccolta di studi «*Polonia restituta*». *L'Italia e la ricostituzione della Polonia 1918-1921* (1992).

Grandi meriti può vantare anche Krystyna Jaworska. Figlia di un soldato dell'esercito del generale Anders e docente all'università di Torino, si è spesa attivamente per la promozione della conoscenza della Polonia in Italia e per il ricordo delle imprese del II corpo polacco comandato dal generale, senza dimenticare le donne che vi servirono. Il lettore potrà trovare nella Bibliografia una selezione delle sue pubblicazioni e dei cataloghi delle mostre da lei curate, tra cui *Camioniste polacche. Ausiliarie del 2. Corpo d'Armata Polacco*. Un ruolo simile svolge ad Ancona e nell'intera regione delle Marche il console onorario della Repubblica di Polonia, Cristina Gorajski. Insieme abbiamo promosso raccolte di studi come *Chopin e l'Italia*, o *Nel segno di* «*Quo vadis?*» in varie località delle Marche, tra cui anche a Loreto. Il denaro ricavato dalle vendite di quest'ultimo volume è stato destinato al restauro di un'immagine di S. Ursula danneggiatasi durante il terremoto che ha colpito la regione delle Marche, ancora ben vivo nella memoria.

Le relazioni tra Italia e Polonia in materia di politica, economia e scambi commerciali nel dopoguerra sono state già trattate in diversi lavori, tra cui quelli di Maria Pasztor e Dariusz Jarosz, entrambi professori dell'università di Varsavia (si veda la Bibliografia). Proprio a questi studiosi – autori tra l'altro del vasto studio *Nie tylko Fiat* (*Non solo Fiat*) – ci si è rivolti per una sintetica presentazione delle loro ricerche. I capitoli che ne risultano espongono i percorsi tortuosi delle relazioni tra l'Italia, uno degli otto Paesi più industrializzati del mondo, e la Polonia, la quale dopo la II guerra mondiale ricadde nella sfera di influenza dell'URSS.

Nella nostra pubblicazione non potevano mancare testi dedicati alle ricerche italiane sulla ścieżkami relacji pomiędzy Italią, krajem należącym do ośmiu najbardziej uprzemysłowionych na świecie, a Polską, wpisaną po II wojnie w orbitę dominacji ZSRR.

W naszej publikacji nie mogło zabraknąć tekstów o włoskich badaniach nad historią Polski, wystawach sztuki włoskiej w Polsce czy o relacjach pomiędzy naszymi krajami w sferach literatury, teatru, kina i muzyki. Wśród autorów, którzy nam ofiarowali swoje teksty, znaleźli się profesorowie – Joanna Ugniewska, Dario Miozzi i Krzysztof Żaboklicki oraz Dario Prola, Jolanta Dygul, Anna Osmólska-Mętrak, Alessandro Boccolini, Joanna Kilian i Aleksandra Bukszta-Bąk. Niestety osobny tekst o recepcji dzieł filmowych Felliniego, Morettiego i Sorrentina nie został napisany, być może dlatego, że każdy z nich jest unikatowy w swoim kadrze. Powstał za to tekst autorstwa Franceski Ceci, oparty na mało znanych źródłach pisanych, mówiący o tym, jak mieszkający w Wiecznym Mieście Polacy uratowali w 1924 r. jeden z najciekawszych kościołów Rzymu. Ponadto prof. Luigi Marinelli, jeden z najwybitniejszych polonistów włoskich naszych czasów, w niezwykle interesujący sposób podjął próbę odpowiedzi na pytanie „Kim są Polacy?"

Z okazji wspomnianej już konferencji naukowej „Roma e Varsavia" (2017), J.E. Alessandro de Pedys powiedział: „Odniosłem się wielokrotnie do architektury – wśród dzieł powstałych w ostatnim czasie w Polsce według włoskich projektów przychodzi mi na myśl Gdański Teatr Szekspirowski, zaprojektowany przez Włocha Renato Rizziego, oraz Filharmonia im. Mieczysława Karłowicza w Szczecinie, którą projektował również Fabrizio Barozzi. Należy jednak tutaj podkreślić, że chodzi o wzajemne wpływy. Myślę na przykład o wpływie polskiego teatru i kina, polskiej poezji i literatury, czy też rzeźb Mitoraja, wielkiego artysty, który odszedł kilka lat temu. Ciekawe jest to, że wiele dzieł Mitoraja pokazano nie tak dawno na wspaniałej wystawie zorganizowanej w starożytnych Pompejach. Była ona jakby

storia polacca, sulle mostre di arte italiana in Polonia, o alle relazioni tra i nostri paesi nell'ambito della letteratura, del teatro, del cinema e della musica. Tra gli autori che ci hanno offerto i propri testi troviamo i professori Joanna Ugniewska, Dario Miozzi, Krzysztof Żaboklicki, Dario Prola, Jolanta Dygul, Anna Osmólska-Mętrak, Alessandro Boccolini, Joanna Kilian e Aleksandra Bukszta-Bąk. Manca purtroppo un capitolo specifico sulla ricezione dei film di Fellini, Moretti e Sorrentino, forse a causa dello stile unico di ciascuno di essi. È però presente un testo a firma di Francesca Ceci, il quale sulla base di fonti scritte poco frequentate racconta di come nel 1924 un gruppo dei polacchi residenti nella Città Eterna abbiano salvato una delle chiese più interessanti della città. Inoltre il prof. Luigi Marinelli, uno dei più illustri polonisti italiani dei nostri tempi, cerca di rispondere alla domanda «chi sono i polacchi?» con un approccio estremamente intrigante.

In occasione del già ricordato convegno *Roma e Varsavia* (2017), S.E. Alessandro de Pedys ha affermato: «Tra le opere progettate recentemente per la Polonia dagli Italiani vengono in mente, visto che ho fatto molti riferimenti all'architettura, il teatro shakespeariano di Danzica, progettato da un italiano, Renato Rizzi, o la Filarmonica di Szczecin, co-progettata da Fabrizio Barozzi. Ma è bene sottolineare che si tratta di un'influenza che va nelle due direzioni. Penso, ad esempio, all'influenza del teatro, del cinema, della poesia e della letteratura polacca, oppure alle opere scultoree del grande Mitoraj, da poco scomparso. È interessante osservare che molte di queste opere di Mitoraj sono state recentemente riunite in una splendida mostra proprio nel parco archeologico di Pompei, quasi a rinnovare, simbolicamente, il legame a suo tempo cosi profondamente sentito dagli artisti e intellettuali polacchi dell'Epoca dei Lumi».

Il teatro di Danzica è una creazione architettonica estremamente curiosa, inaugurata nel settembre 2014; il costo del progetto, dalla cubatura di 53.000 m^3, è stato stimato in 95 mln zł. Il teatro symbolicznym odnowieniem relacji tak silnie odczuwanych przez polskich artystów i myślicieli epoki oświecenia".

Teatr w Gdańsku jest niezwykle ciekawą kreacją architektoniczną; otwarto go we wrześniu 2014 r. Koszt inwestycji o kubaturze 53 tys. m^3 oszacowano na 95 mln zł; zastosowano w nim takie rozwiązania techniczne, jak ruchomy system zapadni sceny i widowni. W zależności od układu sceny i widowni (wnętrze jest adaptowalne) teatr może pomieścić do 600 osób przy ustawieniu teatralnym i do 1000 osób przy ustawieniu koncertowym. Nie mniej ciekawy włoski projekt zrealizowano kilka lat wcześniej w Warszawie. Chodzi o Muzeum Fryderyka Chopina i konkurs rozstrzygnięty w sierpniu 2008 r. Jury wybrało propozycję pracowni Migliore & Servetto, kierowanej przez Ico Migliore i Mara Servetto, zajmującą się projektami architektonicznymi budynków i wnętrz oraz realizacją koncepcji ekspozycji interaktywnych dla muzeów oraz instytucji. Według opinii większości zwiedzających, zwycięski projekt w sposób niemal perfekcyjny wpisał się w odnowione wnętrza Pałacu Ostrogskich.

Mitoraj, artystka książki i magiczny świat muzyki

Alessandro de Pedys wspomniał w swoim cytowanym wcześniej wystąpieniu na Uniwersytecie Warszawskim również Igora (Jerzego) Mitoraja, który dla Antonio Paolucciego jest rzeźbiarzem polsko-włoskim. Rzeczywiście artysta ten, uczeń Tadeusza Kantora z Krakowa, bardzo pokochał Italię, odniósł w tym kraju liczne sukcesy, ale przede wszystkim, mieszkając w Pietrasanta i wystawiając w całej Italii, przesiąkł do głębi jej sztuką. W tym tomie przedrukowujemy tekst prof. Paolucciego – nigdy po polsku niewydany, napisany w czasach, gdy Mitoraj był jeszcze w pełni sił twórczych (stąd mowa jest o nim jako mieszkańcu Pietrasanta). Ukazuje się w tej książce również opowieść piszącego te słowa, nigdy po włosku

adotta soluzioni tecniche quali un sistema modulare per il palcoscenico e la platea, per cui a seconda della loro disposizione (gli ambienti sono variamente configurabili) il teatro può accogliere fino a 600 persone nell'allestimento da teatro e 1000 in quello da concerto. Un progetto italiano non meno interessante era stato realizzato qualche anno prima a Varsavia. Si tratta del museo Fryderyk Chopin e del concorso conclusosi nell'agosto del 2008, in cui la giuria selezionò la proposta dello studio Migliore & Servetto, diretta da Ico Migliore e Mara Servetto,

niewydana, o ostatniej wystawie artysty, która miała miejsce w Pizie.

Jednak gdy mówimy o Mitoraju, to trzeba wspomnieć o jego uwielbieniu dla Chopina i głębokim przeżyciu mocy homilii Jana Pawła II, które przyniosły fascynujący projekt pomnika papieża Polaka (niestety dotąd niezrealizowany) oraz piękny wizerunek poety fortepianu i wrocławski plakat z okazji wystawienia opery Giacomo Oreficiego pt. *Chopin*. Nie tylko ta opera, ale i inscenizacje innych, o wiele bardziej znanych, m.in. autorstwa

Esposizione permanente al Museo Fryderyk Chopin di Varsavia realizzata secondo il progetto del 2008 a cura dello studio Migliore & Servetto, di Ico Migliore e Mara Servetto, foto M. Czechowicz, NIFC

Ekspozycja stała w Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, zrealizowana wg projektu z 2008 roku autorstwa pracowni Migliore & Servetto, kierowanej przez Ico Migliore i Mara Servetto,, fot. M. Czechowicz, NIFC

Esposizione permanente al Museo Fryderyk Chopin di Varsavia realizzata secondo il progetto del 2008 a cura dello studio Migliore & Servetto, foto M. Czechowicz, NIFC

Ekspozycja stała w Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, zrealizowana wg projektu z 2008 roku autorstwa pracowni Migliore & Servetto, fot. M. Czechowicz, NIFC

specializzato nella progettazione di edifici e interni e nella realizzazione di soluzioni espositive interattive per musei e istituzioni. Secondo la maggior parte dei visitatori, il progetto vincitore si inserisce nei rinnovati interni di Palazzo Ostrogski in maniera pressoché perfetta.

Mitoraj, l'artista del libro e il magico mondo della musica

Nel già ricordato intervento all'università di Varsavia, Alessandro de Pedys ha ricordato anche Igor (Jerzy) Mitoraj, il quale secondo Antonio Paolucci si deve considerare un artista italo-polacco. Allievo di Tadeusz Kantor a Cracovia, in effetti Mitoraj si innamorò profondamente dell'Italia e vi ottenne numerosi successi, ma soprattutto, abitando

Giuseppe Verdiego i Giacomo Pucciniego czerpały ze sztuki Mitoraja, o czym nie zapomniano w czasie pamiętnej wystawy na Piazza dei Miracoli w Pizie. Wielkiego artystę fetowano też w Teatrze Wielkim w Warszawie, wzniesionym około 1825 r. przez Antonio Corazziego, rodem z Livorno. Skoro wspomnieliśmy Teatr Wielki w Warszawie, wypada choćby w kilku zdaniach opowiedzieć o wystawianiu – dawniej i w ostatnich latach – oper włoskich w jego murach.

Wybieramy najpierw sezon sprzed stu lat: 1917/1918; dano wówczas 307 przedstawień, wystawiając 39 oper, w tym 15 włoskich, z których 5 to dzieła Verdiego grane w 40 przedstawieniach (*Trubadura* pokazano 13 razy). Co ciekawe, większym powodzeniem cieszyły się wówczas *Pajace*

Teatro Shakespeariano di Danzica, progettato da Renato Rizzi e inaugurato nel 2014
Teatr Szekspirowski w Gdańsku, zaprojektowany przez Renato Rizziego, otwarty w 2014 roku

a Pietrasanta ed esponendo in tutto il Paese, si impregnò fino all'intimo della sua arte. In questo volume ristampiamo un testo del prof. Paolucci mai apparso in polacco e scritto ai tempi in cui l'artista era ancora in piena attività creativa (per questo se ne parla come di un abitante di Pietrasanta). A firma dell'autore di queste parole nel libro compare anche una relazione mai edita in italiano sull'ultima mostra dell'artista, che si tenne a Pisa.

Parlando di Mitoraj è necessario però ricordarne anche la passione per Chopin e la profonda partecipazione alle omelie di Giovanni Paolo II, che sfociarono nell'affascinante progetto di un monumento al papa polacco (sfortunatamente finora non realizzato), a uno splendido ritratto del poeta del pianoforte e a una locandina per l'opera *Chopin* di Giacomo Orefice. Quest'ultima non fu l'unica opera a ispirarsi nelle scenografie all'opera di Mitoraj, che furono invece riprese anche in altre

Leoncavalla (20 przedstawień). Przejdźmy do Roku Verdiego sprzed kilku lat, który był spektakularny i często wspierany przez Ambasadę Italii oraz Włoski Instytut Kultury w Warszawie. W pewnym stopniu jego program nawiązywał do świętowania w Teatrze Wielkim wcześniejszych jubileuszów włoskiego mistrza, m.in. półwiecza jego twórczości w listopadzie 1889 r. Uroczystości na 100-lecie jego śmierci rozpoczęły się Galą Sylwestrową 2012/2013. Wystąpili: Katarzyna Trylnik, Agnieszka Zwierko, Andrzej Dobber i Krzysztof Bednarek. Jednakże swoistym apogeum było wykonanie *Marsza triumfalnego* z Aidy i słynnej chóralnej pieśni z Nabucco – *Va' pensiero*, która dla Włochów czasów Risorgimenta miała takie samo znaczenie, jak dla Polaków niektóre arie z oper Stanisława Moniuszki. Jak napisał we wstępie do programu Gali Sylwestrowej Riccardo Guariglia, ówczesny ambasador Włoch w Polsce, „VIVA V.E.R.D.I.!" znaczyło w połowie XIX w.: „VIVA Vittorio Emanuele Re d'Italia"

ben più note, tra cui alcune di Giuseppe Verdi e Giacomo Puccini, come venne evidenziato nella già menzionata mostra in Piazza dei Miracoli a Pisa. Il grande artista è stato celebrato anche al Teatr Wielki (Teatro Grande) di Varsavia, edificato intorno al 1825 da Antonio Corazzi, originario di Livorno. Avendo menzionato il Teatr Wielki di Varsavia, è opportuno raccontare almeno brevemente la storia delle rappresentazioni delle opere italiane tra le sue mura, da tempi lontani fino ad altri più recenti.

Iniziamo da una stagione di più di cento anni fa, quella del 1917/1918, ricca di 307 spettacoli divisi tra 39 opere, di cui 15 italiane; di cinque, di Verdi, si eseguirono in totale quaranta rappresentazioni (*Il trovatore* fu rappresentato 13 volte). È interessante che a quel tempo riscuotesse maggiore successo *I Pagliacci* di Leoncavallo (20 rappresentazioni). Passiamo allo spettacolare Anno Verdiano di qualche anno fa, spesso sostenuto dall'Ambasciata d'Italia e dall'Istituto Italiano di Cultura di Varsavia. In una certa misura il programma si rifaceva alle precedenti celebrazioni al Teatr Wielki di varie ricorrenze dedicate al maestro italiano, tra cui il cinquantenario dell'attività creativa nel novembre del 1889. Il centenario dalla morte fu inaugurato dal galà di capodanno 2012/2013 con la partecipazione di Katarzyna Trylnik, Agnieszka Zwierko, Andrzej Dobber i Krzysztof Bednarek; il programma raggiunse una sorta di apogeo con l'esecuzione della *Marcia trionfale* dell'*Aida* e del famoso coro del *Nabucco*, il *Va' pensiero*, che per gli italiani del Risorgimento aveva il medesimo significato che hanno per i polacchi alcune arie delle opere di Stanisław Moniuszko. Come scrisse nell'introduzione al programma del galà di Capodanno l'allora ambasciatore d'Italia in Polonia Riccardo Guariglia, «VIVA V.E.R.D.I.!» a metà del XIX secolo significava «VIVA Vittorio Emanuele Re d'Italia». Nei successivi mesi dell'«Anno Verdiano» furono rappresentati il *Don Carlo*, *La Traviata*, il *Rigoletto* e il *Nabucco*, quest'ultimo già durante la stagione successiva, nel novembre del 2013. «Le Traviate

Jan Mucharski, *Roma città aperta*, 1949, manifesto del film di Roberto Rossellini, carta, litografia a colori, Pl.2519/1, Museo Nazionale di Varsavia

Jan Mucharski, *Rzym miasto otwarte*, 1949, plakat do filmu Roberto Rosselliniego, papier, litografia barwna, Pl.2519/1, Muzeum Narodowe w Warszawie

Locandina della mostra *La nazione polacca e l'unita d'Italia* (1963), organizzata in occasione del centenario dell'Unità d'Italia e della Rivolta di Gennaio (1863), Museo Nazionale di Varsavia

Plakat wystawy *La nazione polacca e l'unita d'Italia* (1963), zorganizowanej z okazji 100-lecia Zjednoczenia Włoch i Powstania Styczniowego (1863), Muzeum Narodowe w Warszawie

sono tra noi» è il messaggio dell'opera nell'allestimento di Mariusz Treliński con la scenografia di Boris Kudlička, magnificamente adattata allo stile, ai costumi e alla splendida voce di Aleksandra Kurzak nel ruolo di Violetta.

Durante l'«Anno Verdiano» è capitato talvolta di udire voci per cui Verdi certamente è geniale, ma sarebbero le opere di Puccini a toccare più intensamente ancora il cuore. Molti amanti dell'opera trovarono confermata questa convinzione dall'esecuzione di *Turandot* e di *Manon Lescaut* durante la stagione successiva. In tutta la Polonia risuonano ogni anno numerose opere liriche italiane, tra cui anche quelle composte nei primissimi tempi di questo genere, come *L'Orfeo* di Monteverdi. Fa piacere rilevare che anche alcune opere di Moniuszko furono tradotte in italiano. Sul palcoscenico dei teatri d'opera italiani ad esempio – e non solo a Palermo – si ripropone *Re Ruggero*, capolavoro di Karol Szymanowski. In tutta Italia Chopin è oggetto di un culto costante, mentre in Polonia è sempre più apprezzato il suo amico dei tempi parigini, Vincenzo Bellini, varie opere del quale si eseguono anche in occasione del festival *Chopin e la sua Europa*, che si tiene a Varsavia in agosto.

Abbiamo aperto queste osservazioni introduttive con il ricordo di due importanti libri sulla Polonia scritti da illustri italiani: anche per questo è qui opportuno ricordare il lavoro di Alina Kalczyńska, eccezionale artista del libro. Originaria di Cracovia e poi trasferitasi a Milano, sposò il noto editore milanese Vanni Schweiwiller. Qui vennero alla luce i suoi numerosi libri artistici, ripetutamente esposti in varie mostre a Milano e Cracovia (Kalczyńska-Schweiwiller 1997 i 2017). È particolarmente degno di menzione il fatto che l'editore Schweiwiller si occupasse di temi polacchi sin dagli anni '20 del XX secolo: per suo merito furono immortalate in splendide edizioni le opere di molti artisti e poeti di questo Paese, tra cui Katarzyna Kobro, Władysław Strzemiński, Jerzy Panek, Zbigniew Herbert, Czesław Miłosz e Wisława

(Niech żyje Wiktor Emanuel, król Włoch). W kolejnych miesiącach Roku Verdiego miały miejsce inscenizacje *Don Carlosa*, *Traviaty*, *Rigoletta* i *Nabucco*; tę ostatnią wystawiono już w kolejnym sezonie, w listopadzie 2013 r. „Traviaty są wśród nas" to przesłanie opery wyreżyserowanej przez Mariusza Trelińskiego, ze scenografią Borisa Kudlički, świetnie dopasowaną do urody, ubiorów i pięknej barwy głosu Aleksandry Kurzak w roli Violetty. Do pełni szczęścia brakowało tylko Piotra Beczały w roli Alfredo.

W czasie Roku Verdiego dało się wszakże słyszeć niekiedy głosy, że Verdi jest genialny, ale że to dzieła Pucciniego chwytają jeszcze bardziej za serce; dla wielu miłośników opery potwierdziły to pokazane w kolejnym sezonie przedstawienia *Turandot* i *Manon Lescaut*. Liczne opery włoskie, w tym też takie, które powstały na samym początku istnienia tego rodzaju sztuki, jak *Orfeusz* Monteverdiego, rozbrzmiewają co roku na terenie całej Polski. Z radością trzeba odnotować, że także niektóre opery Moniuszki doczekały się włoskich wersji i że na deski włoskich teatrów operowych – i to nie tylko w Palermo – wraca *Król Roger*, arcydzieło Karola Szymanowskiego. Nieustannym kultem otaczany jest w całej Italii Chopin, a w Polsce coraz większym uznaniem cieszą się rozmaite, prezentowane m.in. w czasie warszawskiego sierpniowego festiwalu „Chopin i jego Europa", dzieła jego przyjaciela z czasów paryskich – Vincenzo Belliniego.

Te uwagi wprowadzające zaczęliśmy od przypomnienia dwóch ważnych książek o Polsce napisanych przez wybitnych Włochów i m.in. dlatego warto tu jeszcze wspomnieć dokonania Aliny Kalczyńskiej, wybitnej artystki książki. Ta krakowianka stała się mieszkanką Mediolanu, gdy poślubiła znakomitego mediolańskiego wydawcę Vanniego Schweiwillera. W Mediolanie wykonała swoje liczne książki-arcydzieła, które były kilkakrotnie pokazywane na wystawach w Krakowie i Mediolanie (Kalczyńska-Schweiwiller, 1997 i 2017). Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że to dzięki wydawnictwu

Szymborska, ai quali nel 2001 fu dedicata una pubblicazione speciale (si veda Schweiwiller 2001). Nella primavera di quest'anno 2019, che segna il centenario delle relazioni italo-polacche, Alina Kalczyńska mi ha consegnato come dono per la biblioteca del Museo Nazionale di Varsavia le sue numerose opere librarie. Insieme alle realizzazioni editoriali di Giovanni e Vanni Schweiwiller, i cui antenati giunsero a Milano dalla Svizzera, l'attività creativa di questa artista rappresenta un esempio eccezionale delle relazioni culturali tra Italia e Polonia.

Questo secolo di rapporti tra i due Paesi è l'esito di migliaia di episodi, splendidi gesti e successi comuni, tra i cui risultati si annovera anche un vero fenomeno come le automobili Polski Fiat: la magnifica e imponente 125P e la sua versione minore, l'auto per tutti, la 126P. Di esse ci restano un ricordo affettuoso e un fatto unico nel suo genere, come l'ammirazione dello stesso Tom Hanks per questa minuscola automobile. Alcuni, tra cui l'autore di queste parole, possiedono un modello successivo di Fiat: non una marca come le altre, ma un vero pezzetto di Italia nella vita di tutti i giorni. A ciò si aggiungono l'opera, la pizza, la mozzarella, il vino italiano e il parmigiano. In Italia d'altra parte resta vivo il caloroso ricordo di Giovanni Paolo II, e più volte all'anno si mettono in scena *Quo Vadis* nelle sue diverse versioni e varie opere allestite secondo le idee di Grotowski. I successi nella sfera diplomatica ed economica ricalcano quelli di ambito culturale: molti dei polacchi e degli italiani che ne furono artefici sono ricordati in queste pagine, altri invece, per mancanza di spazio, solo nella bibliografia. Vengono in mente le opere eroiche di Luciana Frassati-Gawrońska e di grandi uomini di cultura, come Vittore Branca, Maria e Marina Bersano Begey, Giovanni Maver, Pietro Marchesani, Nullo Minissi, Luciano Garibaldi e naturalmente Giovanni Agnelli.

Desidero ringraziare sentitamente S.E. Alessandro de Pedys per la proposta di realizzare questo

Schweiwiller – już od lat dwudziestych XX w. podejmującemu polskie tematy – wielu artystów i poetów polskich, m.in. Katarzyna Kobro, Władysław Strzemiński, Jerzy Panek, Zbigniew Herbert, Czesław Miłosz i Wisława Szymborska, doczekało się upamiętnienia w pięknie wydanych publikacjach; w 2001 r. została im poświęcona specjalna publikacja (zob. Schweiwiller, 2001). Wiosną tego jubileuszowego 2019 r. artystka przekazała na moje ręce dla Biblioteki Muzeum Narodowego w Warszawie swoje liczne dzieła-książki. Jej twórczość oraz dokonania wydawnicze Giovanniego i Vanniego Schweiwillerów, których przodkowie przybyli do Mediolanu ze Szwajcarii, są wyjątkowo pięknym przykładem związków kulturalnych Italii z Polską.

Na stuletnie relacje włosko-polskie składają się tysiące wydarzeń, wspaniałych gestów i wspólnych dokonań, które przyniosły m.in. prawdziwy fenomen, jakim był Polski Fiat; nie tylko ten piękny i okazały, jak Fiat 125p, ale też jego mała wersja – samochód dla każdego – Fiat 126p. Pozostały po nim serdeczne wspomnienia i fakt jedyny w swoim rodzaju, zachwyt samego Toma Hanksa, dla tego minipojazdu. Niektórzy, jak piszący te słowa, jeżdżą kolejnymi wersjami Fiata; tylko ta a nie inna marka samochodu, prawdziwa cząstka Italii w codziennym życiu. Do tego włoska opera, pizza, mozzarella, włoskie wino i *parmigiano*. A w Italii ciągle serdecznie pamiętany jest Jan Paweł II i kilka razy w roku grane są rozmaite wersje *Quo vadis?* oraz sztuki teatralne inscenizowane w duchu Grotowskiego. Wydarzeniom ze sfery dyplomacji i ekonomii wtórują dzieła z obszarów kultury. Wielu jej twórców – Włochów i Polaków – przywołujemy na kartach tej publikacji, niektórych, z braku miejsca, tylko w Bibliografii. Przychodzą na myśl heroiczne dokonania Luciany Frassati-Gawrońskiej, wielkich ludzi kultury, jak Vittore Branki, Marii i Mariny Bersano Begey, Giovanniego Mavera, Pietro Marchesaniego, Nullo Minissiego, Luciano Garibaldiego i oczywiście Giovanniego Agnellego.

libro e S.E. Aldo Amati per il sostegno assiduo e creativo ai lavori preparatori. Il volume non avrebbe potuto vedere la luce senza l'enorme coinvolgimento della dott.ssa Barbara Rejmak e del dott. Roberto Cincotta, nonché di Wojciech Milej per quanto riguarda la bibliografia. Rivolgo un pensiero riconoscente anche alla Fondazione Romana Marchesa J. Umiastowska, al suo presidente Stanisław Morawski, ai dipendenti della sezione romana dell'Accademia Polacca delle Scienze, dell'Istituto Polacco di Roma, del Consolato Generale della Repubblica di Polonia in Milano e soprattutto agli amici dell'Istituto Italiano di Cultura di Varsavia. ■

Varsavia, 15 agosto 2019

Trad. Jacopo Saturno

Pragnę gorąco podziękować J.E. Alessandro de Pedysowi za propozycję skonstruowania tej książki, a J.E. Aldo Amatiemu za twórcze i nieustanne wspieranie pracy nad nią. Ta publikacja nie doczekałaby się realizacji bez ogromnego zaangażowania dr Barbary Rejmak, dr. Roberto Cincotty i – w wymiarze Bibliografii – Wojciecha Mileja. Z wdzięcznością myślę również o Fundacji Rzymskiej Margrabiny J. Umiastowskiej, jej prezesie Stanisławie Morawskim, pracownikach rzymskiej Stacji PAN, Instytutu Polskiego w Rzymie, Konsulatu Generalnego RP w Mediolanie i przede wszystkim o przyjaciołach z Włoskiego Instytutu Kultury w Warszawie. ■

Warszawa, 15 sierpnia 2019

Jerzy Miziołek

◑ Sala del Teatro Shakespeariano di Danzica, realizzato nel 2014 secondo il progetto di Renato Rizzi

Widownia Teatru Szekspirowskiego w Gdańsku, projekt Renato Rizziego, realizacja w 2014 roku